

Katarzyna Górak-Sosnowska*

PRZYMUSOWA MŁODOŚĆ. SPOŁECZNO- -EKONOMICZNE UWARUNKOWANIA ARABSKIEJ WIOSNY LUDÓW

Streszczenie

Jednym z dominujących tematów poruszanych w pierwszych tygodniach Arabskiej Wiosny Ludów były przyczyny nagłego wybuchu niezadowolenia społecznego w uznawanym za bastion autorytaryzmu regionie. W artykule został omówiony społeczno-demograficzny kontekst ruchów społecznych w świecie arabskim. Ukazano typologię Arabskiej Wiosny, wyróżniając cztery kategorie państw (niezdolne do przemian, podejmujące transformację, adaptujące się oraz przelewające krew). Następnie przedstawiono uwarunkowania demograficzne – rosnące bezrobocie oraz związane z tym zaburzenie cyklu przechodzenia przez kolejne fazy życia (stawania się dorosłym).

Słowa kluczowe

Arabska Wiosna Ludów, bezrobocie, demografia

Dynamiczne przemiany społeczno-polityczne zapoczątkowane w Tunezji zimą 2010 roku zaskoczyły wszystkich: analityków i badaczy regionu, komentatorów oraz dziennikarzy. Wydaje się, że także w świecie arabskim nie przewidziano konsekwencji samospalenia się

---

* **Katarzyna Górak-Sosnowska** – adiunkt w Katedrze Socjologii Ekonomicznej Szkoły Głównej Handlowej oraz w Katedrze Arabistyki i Islamistyki Uniwersytetu Warszawskiego; prodziekan Studium Magisterskiego SGH. Obszar jej zainteresowań obejmuje rozwój świata arabskiego, muzułmańską kulturę popularną oraz społeczności muzułmańskie na Zachodzie. Wydała trzy monografie: *Świat arabski wobec globalizacji* (2007), *Perspektywy świata arabskiego w kontekście Milenijnych Celów Rozwoju* (2007), *Muzułmańska kultura konsumpcyjna* (2011) oraz liczne materiały z zakresu edukacji rozwojowej i międzykulturowej; jest także redaktorem książki *Muslims in Poland and Eastern Europe: widening the European discourse on Islam* (2011). Członek redakcji rocznika „Bliski Wschód: społeczeństwa – polityka – tradycje” (wyd. SWPS), kwartalnika „Studia i Prace Kolegium Ekonomiczno-Społecznego” (wyd. SGH).

Muhammada Buaziziego; konsekwencji, o których nawet nie śniono. Huntingtonowskie (1991) fale demokratyzacji obejmowały kolejne regiony świata, omijając szerokim łukiem Bliski Wschód i Północną Afrykę. Zrodziło się nawet przekonanie o arabskiej wyjątkowości (*Arab exceptionalism*), immanentnej niezdolności do funkcjonowania w ramach demokratycznego porządku, nie mówiąc o potencjale do jego wprowadzenia.

Jednym z dominujących tematów poruszanych w pierwszych tygodniach Arabskiej Wiosny Ludów były przyczyny nagłego wybuchu niezadowolenia społecznego w uznawanym za bastion autorytaryzmu regionie. O ile nie można określić, dlaczego wydarzeniem inicjującym falę zamieszek stało się właśnie samospalenie młodego Tunezyjczyka, któremu zarekwirowano stoisko z owocami i warzywami, o tyle można przedstawić kontekst strukturalny powstania masowych ruchów protestu w Afryce Północnej i na Bliskim Wschodzie. Warto bowiem pamiętać, że w państwach arabskich – zwłaszcza w Egipcie – pojawiały się wcześniej inicjatywy reformatorskie, jednak nie przyniosły większych efektów, jak chociażby Kifaja czy Ruch 6 Kwietnia. To swoista konfiguracja czynników demograficznych i ekonomicznych dała podstawę do poddania się fali protestu przez kolejne państwa – choć różniły się one zakresem i intensywnością.

Arabskie przedwiośnie?

Arabska Wiosna Ludów jest hasłem, które spina wielość i różnorodność ruchów protestu na Bliskim Wschodzie i w Afryce Północnej. Różnorodność, która często jest niedostrzegana w dyskursie publicznym. Tymczasem w ramach Arabskiej Wiosny Ludów wyróżnić można cztery trajektorie przemian¹ (Górak-Sosnowska 2011):

– adaptację (Jordania, Liban, Maroko) – sporadyczne demonstracje uliczne, na które państwo odpowiada programem reform i ewentualnymi dymisjami ministrów/rządu. Demonstracje nie mają na celu obalenia reżimu, a jedynie podłoże społeczno-ekonomiczne;

– transformację (Egipt, Tunezja) – obalenie prezydenta przez społeczeństwo, początek długiej drogi transformacji systemowej. W tym

¹ Najtrudniej sklasyfikować Jemen – obecnie znajduje się on między trzema kategoriami: transformacją (jeżeli po wielu miesiącach demonstracji w końcu by do niej doszło), przelewaniem krwi (jeżeli dojdzie do eskalacji przemocy po zamachu na prezydenta Alego Abd Allaha Salihę) i niezdolnością do mobilizacji (jeżeli dotychczasowe działania demonstrantów na nic się nie zdadzą).

wypadku przyczyny protestów wykroczyły poza sferę ekonomiczno-społeczną, obejmując także politykę wewnętrzną;

– przelewanie krwi (Libia, Syria) – przemoc wobec obywateli ze strony władz państwa. Sztywna struktura systemu oraz bardzo wysoki poziom autorytaryzmu uniemożliwiały wyrażanie poglądów sprzecznych z porządkiem społecznym. Z tego powodu doszło do bardzo gwałtownego wybuchu protestów;

– niezdolność do mobilizacji (pozostałe państwa arabskie) – w państwach tych nie dochodziło w ogóle do protestów (Katar, Zjednoczone Emiraty Arabskie), albo były to pojedyncze demonstracje społecznie wykluczonych grup (Arabia Saudyjska, Kuwejt). Do kilkurazowych manifestacji doszło w Algierii, Iraku i Omanie; protesty w Bahrajnie i Jemenie trwały najdłużej w tej kategorii państw, jednak wydaje się, że również w tych społeczeństwach nie ma na tyle dużego potencjału, aby doprowadzić do reform czy zmiany systemu.

W przedstawionej typologii do zasadniczych zmian w systemie dochodzi jedynie w przypadku transformacji oraz przelewania krwi, a zatem w czterech państwach. Z tego punktu widzenia można powiedzieć, że mamy do czynienia jedynie z arabskim przedwiośniem. Wszystkie państwa arabskie (poza ZEA i Katar) „drgnęły”, w większości wczesną wiosną. Obecnie dwa kraje (Egipt, Tunezja) są u progu transformacji, a w trzech kolejnych nadal trwają rozruchy (Jemen, Libia, Syria). W pozostałych sytuacja się ustabilizowała. Wątpliwe jest, czy tamtejsze społeczeństwa ponownie zdobędą się na zryw w ramach obecnej fali Arabskiej Wiosny.

To, że Arabska Wiosna Ludów doszła do niemalże wszystkich państw arabskich, nawet jeżeli nie wszędzie na dłużej, wynika z dwóch czynników. Pierwszym jest efekt skali. W ekonomii pojęcie to oznacza zmniejszenie krańcowych kosztów produkcji przy zwiększeniu jej ilości. Przekładając to na kategorie polityczne, łatwiej jest obalać wiele reżimów jednocześnie niż robić to pojedynczo. W ten sposób falę demonstracji wykorzystywały różne grupy i kategorie społeczne, organizując się w swoich państwach w różnych celach. W monarchiach (Maroko, Jordania) doszło do demonstracji przede wszystkim z powodów ekonomicznych, podczas gdy w republikach (Egipt, Tunezja) obywatele domagali się przede wszystkim obalenia dotychczasowego reżimu; w państwach Zatoki, w których doszło do zamieszek, protestowały grupy tradycyjnie wykluczone.

Efekt skali nie byłby jednak możliwy bez drugiego czynnika – specyficznej mieszanki cech społeczno-ekonomicznych populacji, która okazała się gotowa do podjęcia trwających wiele tygodni czy nawet miesięcy protestów. Jest to tym istotniejsze, że wydarzenie inicjujące

panarabski ruch społeczny – samospalenie się Muhammada Buaziego – nie miało najpewniej charakteru politycznego, a raczej osobisty i kulturowy. Jak wskazuje Marek Dziekan (2011), młody student został publicznie spoliczkowany przez policjantkę (a więc kobietę) na oczach kilkudziesięciu mężczyzn. W tym kontekście samospalenie można odczytać jako chęć zmycia z siebie hańby. Buazizi stał się inicjatorem przemian. O ile faktycznie je zainicjował, o tyle można zastanawiać się, czy to było jego celem. Jeżeli nie – tym bardziej warto przyjrzeć się profilowi demograficznemu społeczeństw państw arabskich.

Przymusowa młodość²

Struktura demograficzna społeczeństw Bliskiego Wschodu i Północnej Afryki odegrała niewątpliwie istotną rolę w gwałtownych zmianach społecznych obserwowanych w regionie od przełomu 2010/2011. W literaturze przedmiotu już na początku XXI wieku wskazywano na „tykającą bombę demograficzną”, czyli *youthbulge* (np. Fuller 2003; por. wykres 2–5). Pojęcie to oznacza sięgający niekiedy 20–25 procent udział w populacji ludzi młodych, między 18. a 24. rokiem życia (przy dalszych 20–30 procentach dzieci w wieku 0–14 lat). Tak wysoki odsetek tej kategorii społecznej może prowadzić do wywoływania przez nią niepokoi społecznych, a nawet do użycia przemocy (Heinsohn 2003), ale także stanowić dar demograficzny, przyczyniając się do wzrostu produkcji (World Bank 2004). To, że w państwach arabskich realizuje się pierwszy scenariusz, nie wynika z cech kulturowych tamtejszych społeczeństw, ale raczej z uwarunkowań strukturalnych.

Młodzi ludzie stanowią nie tylko liczną, ale i względnie wykształconą kategorię społeczną. Są pierwszymi beneficjentami reform państwowych lat 70. mających na celu umasowienie edukacji. Nowe generacje były zdecydowanie lepiej wykształcone, żyły dłużej i miały mniej liczne potomstwo; kobiety coraz częściej decydowały się na podjęcie pracy zawodowej. Wprowadzone reformy społeczne znajdowały zatem odzwierciedlenie w wyborze innego stylu życia, który w państwach Bliskiego Wschodu zmienił się diametralnie w ciągu zaledwie jednej–dwóch generacji. Zachodzące zmiany cechowały się bowiem dużą gwałtownością. Dominująca niegdyś tradycja, zgodnie

² Ta część opracowania stanowi zaktualizowaną i zmodyfikowaną wersję rozdziału 8 w: Górak-Sosnowska 2011a.

z którą synowie przejmowali gospodarstwo rolne bądź zakład rzemieślniczy po ojcu, a córki czekały na zamążpójście występuje wyłącznie na terenach wiejskich. Później nastąpiła faza intensywnej modernizacji opartej na systemie paktów społecznych i relacjach patron – klient. Głównym gwarantem zatrudnienia było państwo i rozbudowany sektor publiczny. Stopniowo jednak okazało się, że system ten nie jest efektywny.

Młode pokolenie można określić jako *generation in waiting* (Dhillon i in. 2010) – pokolenie oczekujące, któremu w udziale przypadło oczekiwanie na transformację systemu, co sprawia, że przechodzenie przez kolejne etapy życia zostało w dużej mierze zaburzone. Zwiększeniu dostępności edukacji nie towarzyszy większa podaż odpowiednich miejsc pracy; jakość edukacji nie odpowiada wymaganiom rynkowym; sektor prywatny w większości państw jest na tyle słabo rozwinięty, że nie jest w stanie zaabsorbować przyrastającej ludności aktywnej zawodowo; sektor publiczny jest przerośnięty i niewydolny, czas oczekiwania na zatrudnienie wynosi nawet kilka lat, a efektywność w pracy nie jest wyznacznikiem awansu. Wydaje się, że nie bez powodu arabskie słowo *shabab* („młodzież”) może oznaczać także trzydziestolatków. Rzeczywistość społeczna bliskowschodnich państw zakłóciła i znacznie utrudniła młodym ludziom przejście przez dwa etapy życia kluczowe dla dorosłości: znalezienie pracy i założenie rodziny.

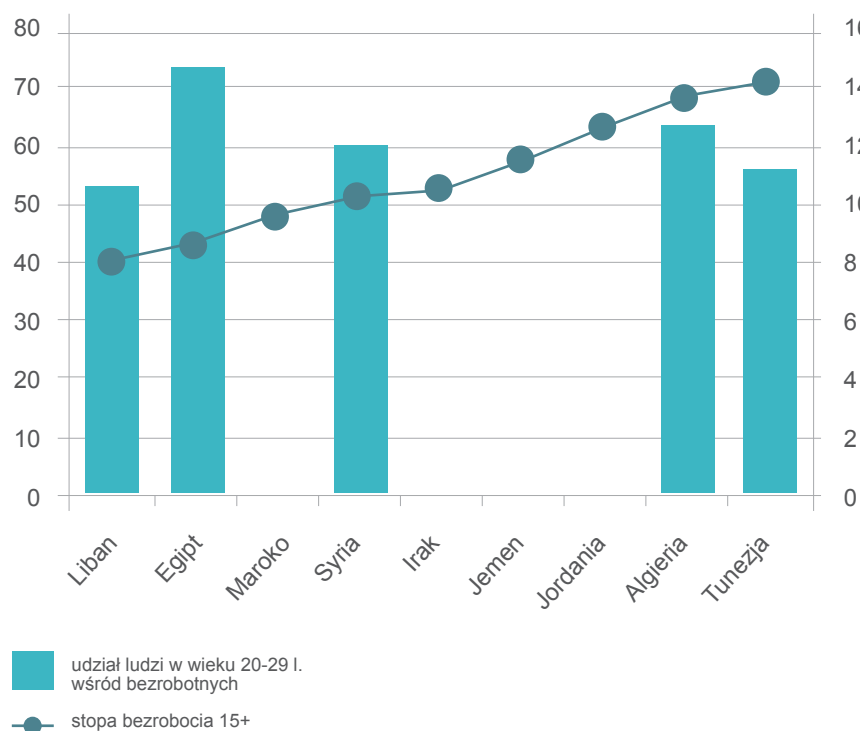
Etap nr 1: znalezienie pracy

Wyznacznikiem dorosłości jest możliwość założenia własnej rodziny i umiejętność zapewnienia jej utrzymania. Założenie własnego gospodarstwa domowego wiąże się z koniecznością akumulacji kapitału. Obowiązek ten spoczywa przede wszystkim na młodych mężczyznach, dla których „zarobienie na życie” jest istotnym elementem kulturowego ideału. Sytuacja młodych dziewcząt jest tylko teoretycznie lepsza – nie oczekuje się od nich zarabiania pieniędzy, jednak ich zamążpójście uzależnione jest od znalezienia odpowiedniego kandydata (Lange 2007).

Dane statystyczne na temat bezrobocia w państwach arabskich nie ukazują jednoznacznie negatywnego obrazu. Stopa bezrobocia w arabskich republikach jest często niższa niż w Polsce. Wśród młodzieży jest ona większa o maksymalnie o pięć punktów procentowych w porównaniu do polskiej (20 procent) w Egipcie, Jordanii i Maroku. Względnie dobre wskaźniki dotyczące bezrobocia mogą wynikać

z niższej rzetelności pomiaru związanej z rejestracją osób bezrobotnych. Dane te nie uwzględniają osób zatrudnionych w niepełnym wymiarze godzin, a także młodych ludzi, którzy są na utrzymaniu rodziców, czekając na wymarzone stanowisko, jak również wielu kobiet w ogóle niepodjęających pracy. To, co wyróżnia państwa arabskie, to bardzo wysoki udział wśród bezrobotnych ludzi młodych, którzy stanowią od 50 do nawet 70 procent wszystkich bezrobotnych.

Wykres 1: Bezrobocie w wybranych państwach arabskich (dane w %, najnowsze dostępne lata)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie ILO (2011).

Szczególnie narażona na bezrobocie jest młodzież; stopa bezrobocia w kategorii wiekowej 18–24 lata jest dwukrotnie wyższa w Algierii, Maroku i Turcji, trzykrotnie wyższa w Iranie i aż ośmiokrotnie wyższa w Egipcie (Górak-Sosnowska 2007). Przyczyn tej dysproporcji należy szukać w jakości kształcenia, która często nie spełnia potrzeb rynku pracy. Młodzi absolwenci, choć posiadają dyplomy ukończenia szkół średnich bądź wyższych, nie mają umiejętności

i kwalifikacji wymaganych przez pracodawców. Drugim powodem jest struktura zatrudnienia – w wielu państwach Bliskiego Wschodu i Północnej Afryki, zwłaszcza republikach i monarchiach, bardzo rozbudowany jest sektor publiczny. Od lat 50. do 70. był on głównym pracodawcą oraz gwarantem stabilnej pracy, w której awans uzależniony był raczej od liczby przepracowanych lat aniżeli wydajności (Haouas, Yagoubi 2006). Niewydolność gospodarek połączona z rosnącą liczbą rąk do pracy ograniczyły możliwości absorpcyjne sektora publicznego.

Długotrwałe opóźnienie wejścia na rynek pracy ma negatywne konsekwencje dla psychiki młodych ludzi, powodując frustrację. Zrazem spowalnia proces przechodzenia do kolejnych etapów życia, a zwłaszcza założenia własnej rodziny i usamodzielnienia się. Powstaje specyficzna kategoria społeczna „wyłączonych” – młodych ludzi, którzy cierpią na nadmiar wolnego czasu, a raczej na jego brak – zważywszy, że pojęcie wolnego czasu ma sens wyłącznie w odniesieniu do czasu zajętego, najczęściej pracą lub nauką (Szlendak 2008). Bliskowschodni wyłączeni spędzają swój czas w oczekiwaniu na to, aby stać się dorosłymi.

Etap nr 2: założenie rodziny

Trudności w znalezieniu zatrudnienia, a zwłaszcza pracy odpowiadającej kwalifikacjom i gwarantującej godziwe zarobki, ograniczają możliwość przejścia do drugiego etapu dorosłości – założenia rodziny. Przyczyn zwiększającego się wieku zawierania związku małżeńskiego nie należy upatrywać wyłącznie w większej edukacji młodych ludzi, ale przede wszystkim w wysokich kosztach zamążpójścia. Obok przyjęcia weselnego młodzi powinni mieć własne gospodarstwo domowe, a panna młoda wiano (*mahr*) od pana młodego. Według danych przytoczonych przez Diane Singerman, średni koszt zawarcia związku małżeńskiego w Egipcie wynosi wartość niemalże rocznych wydatków gospodarstwa domowego. Aby pokryć swój udział w kosztach małżeństwa, pan młody przekazuje średnio równowartość swoich zarobków z dwóch–trzech lat (Singerman 2007).

Średni wiek zawarcia pierwszego związku małżeńskiego w państwach arabskich systematycznie rośnie, przewyższając niekiedy nie tylko średni wiek zamążpójścia w Polsce (dla porównania 25 lat dla kobiet i 28 lat dla mężczyzn), ale i w państwach Europy Zachodniej.

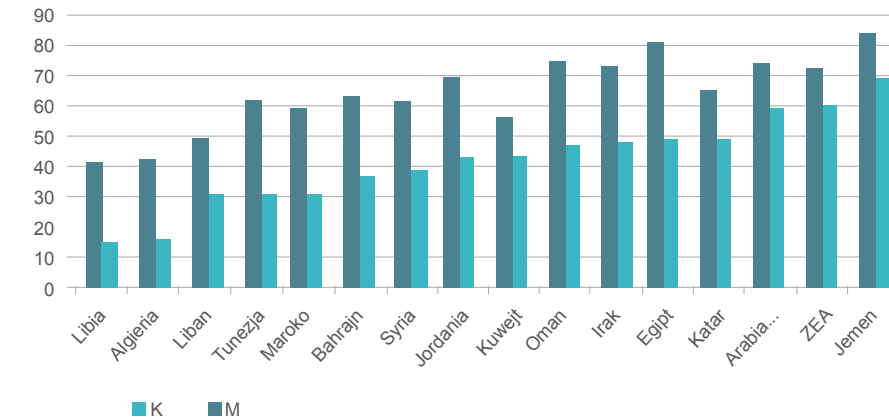
Tabela 1: Średni wiek zawarcia pierwszego związku małżeńskiego w świecie arabskim w latach 1960-2000 (r.ż.)

Kraj	Średni wiek zawarcia pierwszego związku małżeńskiego									
	60..		70.		80		90		00.	
	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M
Algieria	18,4	23,9	21,0	25,3	23,7	27,7	25,9	99,9	29,5	33,0
Arabia Saudyjska					21,7	25,6	24,0	27,7	24,6	27,2
Bahrajn			20,4	26,9	22,8	27,2	26,6	29,4	25,9	29,8
Egipt			21,4	26,7	21,6	26,4	22,3	27,9	23,0	
Irak			20,8	25,3	22,3	26,3	24,0	26,9	22,8	
Jemen							20,8	24,8	22,2	25,4
Jordania	20,4	24,8	21,5	25,9			24,0	27,0	25,4	28,6
Katar					22,7	26,6	26,3	28,7	25,8	27,6
Kuwejt			19,6	26,5	22,9	26,3	27,0	28,5		
Liban			23,2	28,5			27,9	31,4	27,4	31,4
Libia			18,7	24,6	23,0	27,4	29,2	32,0		
Maroko			19,1	25,0	22,2	27,1	25,3	29,8	26,4	31,2
Oman							20,7	24,7	24,8	28,1
Syria			20,7	25,9	21,5	25,7			25,4	29,3
Tunezja			22,6	27,1	24,3	28,1	26,6	30,3		
ZEA			18,0	25,9	23,1	25,6	24,4	26,6		

Źródło: Opracowanie własne na podstawie United Nations (2008).

Również w tym wypadku warto zwrócić uwagę na tempo przemian. Największe zmiany zaszły w państwach Północnej Afryki – Algierii i Libii, w których w ciągu trzech–czterech dekad średni wiek zawarcia pierwszego związku małżeńskiego zwiększył się o około dziesięć lat. O około pięć lat starsi są małżonkowie w niemalże wszystkich państwach z wyjątkiem Egiptu, Iraku i Jemenu, które tradycyjnie charakteryzują się bardzo niskim wiekiem zawierania związku małżeńskiego. Różnice te ilustruje poniższy wykres.

Wykres 2: Udział kobiet i mężczyzn będących w związku małżeńskim w kategorii wiekowej 25–29 (dane w %; początek XXI wieku)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie United Nations (2008).

Udział osób zameężnych w kategorii społecznej 25–29-latków, a zatem osób tworzących trzon arabskich ruchów oporu jest zróżnicowany w poszczególnych państwach. W Egipcie i Jemenu zameężnych jest ponad 80 procent w tej kategorii wiekowej oraz odpowiednio ponad 50 i 70 procent mężczyzn. Z kolei w Libii mniej niż co dziesiąty, a w Tunezji mniej niż co trzeci mężczyzna jest żonaty. Można przypuszczać, że łatwiej jest oddać się demonstracjom wolnym mężczyznom niż młodym mężom, którzy najpewniej niedługo będą ojcami. To mogłoby tłumaczyć protesty w Libii i Tunezji. Z drugiej strony, wysoki udział zameężnych Egipcjan i Jemeńczyków może wskazywać na determinację mimo wszystko.

Wysokie koszty powodują, że młodzi ludzie decydują się na substytuty małżeństwa, pozwalające im na współżycie seksualne. W klasycznym islamie również istniały niekonwencjonalne typy małżeństw, a zwłaszcza ugruntowana w szyizmie *muta* (pers. *sighe*), czyli małżeństwo tymczasowe. Na jego kanwie powstawały kolejne innowacje, które istnieją także w islamie sunnickim. Jedną z najpopularniejszych jest *urfi* – małżeństwo zawierane przez młodych w tajemnicy, a zatem niezarejestrowane i bez zgody i wiedzy najbliższej rodziny. Innowacje małżeńskie odpowiadają na zapotrzebowanie młodych ludzi. Gdy koszt zawarcia związku małżeńskiego jest zbyt wysoki,

urfi może być jedyną realną alternatywą. Innowacje te spotykają się z potępieniem ze strony tradycyjnych środowisk religijnych, które widzą w nich zalegalizowaną formę konkubinatu czy nawet prostytucji. Zarazem osoby, które się na nie decydują, robią to po to, aby żyć w zgodzie ze swoim sumieniem: decydują się na substytut małżeństwa, swego rodzaju półśrodek, a nie związek nieformalny.

* * *

Generacja wykluczonych uzyskała bolesną świadomość swojej sytuacji w dużej mierze na skutek połowicznego sukcesu podejmowanych przez państwa Bliskiego Wschodu i Północnej Afryki projektów modernizacyjnych. Dotyczy to nie tylko warstw niższych, ale przede wszystkim klasy średniej, która jest bardziej podatna na frustrację (Parvizi Amineh 2007). Wiąże się ona z poczuciem dysonansu na wielu płaszczyznach życia społecznego: pomiędzy zdobytym wykształceniem a brakiem zatrudnienia bądź zatrudnieniem poniżej kwalifikacji; pomiędzy chęcią założenia rodziny a brakiem takiej możliwości ze względu na ograniczenia finansowe; pomiędzy znajomością rozwiązań politycznych w państwach demokratycznych a autorytarną rzeczywistością własnego państwa, etc. A zatem poczucie frustracji ma szersze podłoże – dotyczy także sfery polityki i gospodarki, czyli funkcjonowania bliskowschodnich państw (Singerman 2007). W tym sensie stanowią one strukturalne podłoże dla Arabskiej Wiosny Ludów.

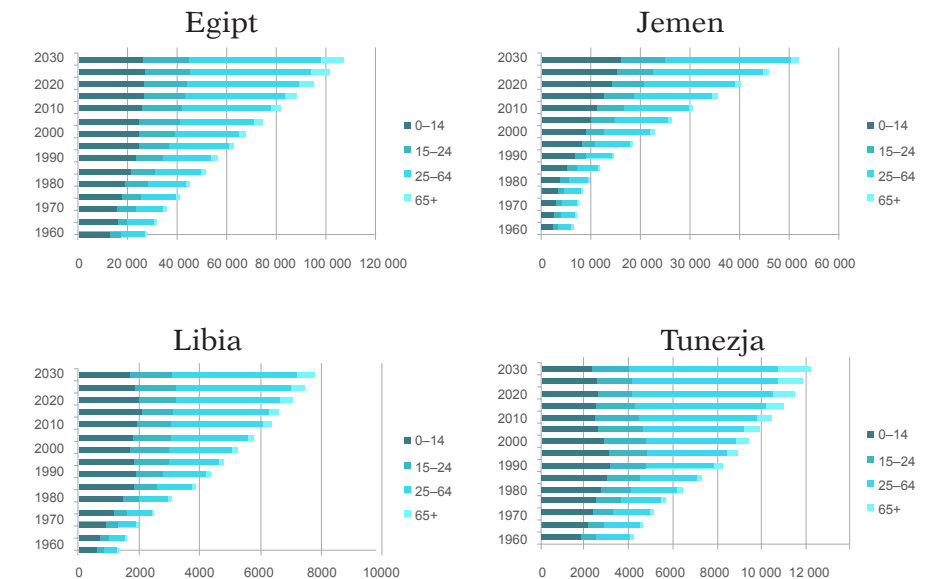
Po niemalże półrocznej fali demonstracji przyszłość świata arabskiego nadal stoi pod znakiem zapytania. Odpływ inwestycji i turystów z Tunezji i Egiptu oraz eskalacja przemocy w Libii, Syrii, a ostatnio także w Jemenie, wróżą dalszą destabilizację regionu. Warto pamiętać, że jednym z powodów niezadowolenia była pogarszająca się jakość życia – rosnące koszty utrzymania, wysokie bezrobocie i brak perspektyw na poprawę sytuacji. Dotyczy to przede wszystkim najniższych warstw społecznych, żyjących w skrajnym ubóstwie. Można przyjąć, że odczuwają one w największym stopniu negatywne konsekwencje protestów w regionie. Pojawia się zatem pytanie, na ile poświęceń gotowe są społeczeństwa arabskie.

Państwa-adaptatory oraz niezdolne do mobilizacji zostaną dotknięte negatywnymi konsekwencjami Arabskiej Wiosny jedynie pośrednio, w związku z destabilizacją całego regionu. Formujące się w krajach znajdujących się u progu transformacji nowe rządy zostaną wystawione na ciężką próbę. Ktokolwiek przyjmie władzę w Egip-

cie i Tunezji, będzie musiał zaradzić jeszcze gorszej sytuacji ekonomicznej w porównaniu do tej sprzed rewolucji. Biorąc pod uwagę brak liderów i kadr innych niż związane z poprzednimi reżimami, mniejszy napływ dewiz oraz inne efekty uboczne transformacji, trudno się spodziewać, aby państwa te szybko wydzignęły się z kryzysu. Największy, a na pewno najbardziej dramatyczny koszt protestów ponoszą Libijczycy i Syryjczycy. Wskutek działań wojennych w Libii śmierć poniosło szacunkowo ponad 10 tys. ludzi, a rozpaczliwe próby wydostania się z kraju świadczą o skali wojny domowej. W Syrii liczba ofiar protestów przekroczyła 20 tys. osób, jednak w tym wypadku jest to wynik jednostronnej akcji ze strony państwa.

Z perspektywy struktury demograficznej państw arabskich fala demonstracji miała miejsce w czasie, gdy rozpoczął się stopniowy spadek udziału ludzi młodych w populacji. Sytuację tę ilustrują poniższe wykresy.

Wykresy 3–6: Struktura wieku w czterech państwach arabskich w latach 1960–2030 (dane w tys. os.)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie United Nations (2011).

W Tunezji liczba ludzi młodych rosła do 2000 roku, w Egipcie i Libii ustabilizowała się około 2000–2005 roku; jedynie w Jemenie ich przyrost jest znaczący, jednak jest to najmłodsze społeczeństwo arabskie. We wszystkich państwach można natomiast zaobserwować znaczny

przyrost ludności w wieku ponad 25 lat. Jeżeli przedwiośnie arabskie powtórzy się w przyszłości, należy się liczyć z tym, że siłą napędową będzie inna niż obecnie kategoria społeczna.

Bibliografia

- Dhillon N., Dyer P., Yousef T. (2009), *Generation in Waiting. The Unfulfilled Promise of Young People in the Middle East*, Brookings Institution, Washington D.C.
- Dziekan M. (2011), *Mity i wróżby. Wstęp do arabskich rewolucji anno domini 2010/2011/anno heigirae 1431*, „Liberté!”, nr 27.
- Fuller G. (2003), *The youth factor. The new demographics of the Middle East and the implications for U.S. Policy*, The Brookings Institution, nr 3, czerwiec.
- Górak-Sosnowska K. (2007), *Perspektywy świata arabskiego w kontekście Milenijnych Celów Rozwoju*, Warszawa: Petit.
- Górak-Sosnowska K. (2011), *Arabska Wiosna niejedno ma imię*, „Liberté!”, nr 27.
- Górak-Sosnowska K. (2011), *Muzułmańska kultura konsumpcyjna*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Dialog
- Haouas I., Yagoubi M. (2006), *Openness and Human Capital as Source of Productivity Growth: An Empirical Investigation from some MENA Countries*, referat wygłoszony na 5th International Conference of the Middle East Economic Association, 10–12 marca 2006, Susa (Tunezja).
- Heinsohn G. (2003), *Söhne und Weltmacht. Terror im Aufstieg und Fall der Nationen*, Zürich: Orell Füssli Verlag.
- Huntington S. (1991), *The third wave: democratization in the late twentieth century*, University of Oklahoma Press.
- ILO (2010), *Key Indicators of the Labour Market (KILM) Sixth Edition*.
- Lange K. (2007), *Economic Change and Income-Generating Practices of Rural Youth in Northern Syria*, w: *Changing Values among Youth. Examples from the Arab World and Germany*, red. S. Hegasy, E. Kaschl, Berlin: Klaus Schwartz Verlag.
- Parvizi Amineh M. (2007), *The Challenges of Modernity: The Case of Political Islam*, w: *The Greater Middle East in Global Politics*, red. M. Parvizi Amineh, Brill, Leiden.
- Singerman D. (2007), *The Economic Imperatives of Marriage. Emerging Practices and Identities among Youth in the Middle East*, Middle East Youth Initiative Working Paper nr 6, Wolfensohn Center for Development & Dubai School of Government.
- Szlendak T. (2008), *Supermarketyzacja. Religia i obyczaje seksualne młodzieży w kulturze konsumpcyjnej*, Wrocław: Wydawnictwo UWr.
- United Nations (2008), Department of Economic and Social Affairs, Population Division. *World Marriage Data 2008 (POP/DB/Marr/Rev2008)*.
- United Nations (2011), *World Population Prospects: The 2010 Revision*, Population Division of the Department of Economic and Social Affairs of the United Nations Secretariat, <http://esa.un.org/unpd/wpp/index.htm> (dostęp: maj 2011).
- World Bank (2004), *Unlocking employment potential in the Middle East and North Africa. Toward a new social contract*.

✦

Katarzyna Górak-Sosnowska - Assistant professor at the faculty of Economical Sociology in Warsaw School of Economics and at the faculty of Arabic and Islamist Studies of Warsaw University, vice-dean of Masters' Study in Warsaw School of Economics. She is interested in the development of Arab world, Muslim pop culture and Muslim communities on the West. She has issued three monographs: „Świat arabski wobec globalizacji” („Arab world and globalisation”) in 2007, „Perspektywy świata arabskiego w kontekście Milenijnych Celów Rozwoju” („Outlook of Arab world in the context of Millennium Development Goals”) In 2007 and „Muzułmańska kultura konsumpcyjna” („Muslim consumptionist culture”) in 2011, and many teaching materials focusing on developmental and intercultural education. She has also edited a book „Muslims in Poland and Eastern Europe: widening the European discourse on Islam”, issued in 2011. A member of editorial office of the „Bliski Wschód: społeczeństwa-polityka-granice” annually („Near East: societies- politics- traditions”), published by SWPS and also a member of editorial of „Studia i Prace Kolegium Ekonomiczno-Społecznego” quarterly („Studies and Works of Social-Economical Council”), published by SGH.

Abstract

Compulsory youth. Socio-Economic Conditions of the Arab Spring

One of the main topics discussed during the first weeks of Arab Spring was the issue of causes of the sudden burst of social discontent in region recognized to be a fortress of authoritarianism. The article concerns social-demographical context of social movements in the Arab region. The typology of states participating in Arab Spring is introduced. They are divided onto four categories: states indisposed to transform, undertaking transformation, adapting and those spilling blood. Then the demographic conditions are described, namely- rising unemployment rate and, as related to this phenomenon, the disorder of the process of proceeding through the stages of life, i.e. becoming adult.

Keywords

Arab Spring, unemployment, demography